

KULTURVÄRDEN

MED KÄNSLA FÖR DETALJER
Hantverkarna som bevarar

HÅRD TIDSRESA
Runstenarna berättar

FORMBARA MILJÖER
Så utvecklas kulturarvet

K

TRASSEL I TRÖSKLADAN
Gustav Vasas räddning i Isala

FÄRGSTARKA MÖNSTER
Sidentapeten på Gripsholm

TESSINS BALKONG
Slottets nya påbyggnad

Templum Episcopale

Collegium

JUBILEUM

för det moderna Sverige

TRIVSELSFAKTOR EN HÖG PRIORITET

ATT FÅ människor att trivas och må bra i de miljöer de vistas i är ett av målen med den svenska arkitekturpolitiken. Politiker och arkitekter kallar det för gestaltad livsmiljö, vilket är ett begrepp som vi gräver lite djupare i tillsammans med våra kulturmiljöspecialister i detta nummer.

En faktor som bidrar till gestaltning är skickliga hantverkare, något som vi på Statens fastighetsverk är beroende av för att kunna uppfylla vårt uppdrag med att bevara och utveckla alla våra fantastiska fastigheter. Vi hälsar på hos en förgyllare och en bildhuggare, två typer av hantverk där historiska metoder används än idag.

Det är också ett stort jubileumsår i år. För 500 år sedan, i och med valet av Gustav Vasa till kung, så togs de första stegen mot det moderna Sverige. Och i år firar vår nuvarande kung 50 år på tronen. Det uppmärksammar vi naturligtvis i Kulturvärden, men inte bara det – den som följer oss på sociala medier och på webben kan även se filmer med hantverkare i högsta hugg. Där följer vi även den eriksgata som kungaparet tar till de 26 länsresidensen. De förvaltas alla av Statens fastighetsverk och är riktiga pärlor som förtjänar att få skina lite extra i år.

Trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO JEANNETTE HÄGGLUND

Ger vägledning för fornlämningar

FOTO ERIK CRONBERG

Statens fastighetsverk förvaltar inte bara statliga byggnader, utan även 13 500 fornlämningar. Nu har SFV gett ut en vägledning för detta arbete. SFV:s kulturarvsspecialist Magnus Reuter Dahl förklarar varför det är viktigt.

Vad är en fornlämning?

– Fornlämningar är fysiska spår efter mänsklig verksamhet från forna tider som tillkommit genom äldre tiders bruk och är varaktigt övergivna samt tillkomna före 1850. Många tänker nog på gravfält, runstenar eller ruiner. De flesta är dock spår efter skogs- och jordbruk, boplatser och gårdar. Andra

lämningar är de historiska och medeltida stadslagren i våra städer – lämningar vi inte ser, men som vi promenerar på i vår vardag.

Varför behöver SFV en vägledning om fornlämningar?

– Vi förvaltar ungefär en sjundedel av Sveriges yta och på denna yta finns omkring 13 500 kända fornlämningar som vi och våra hyresgäster behöver ha kunskap om. De flesta ligger i skog och mark, några mitt i städer och så har vi ett hundratal besöksmål.

Finns det några fornlämningar som vi borde besöka?

– Vi förvaltar och vårdar många av Sveriges mest kända och spännande fornlämningar, bland annat Ekornavallen med sina stenkammargravar, järnålders gravfält som Ales stenar, Uppsala högar och Pilane, Sveriges första kungaborg i Näs slottsruin på Visingsö och runstenar som Rökstenen och Karlevistenen. Det är spännande platser med mycket historia. (Läs mer på sid 34–37.)

KULTURVÄRDEN NUMMER 1, 2023

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Thomas Johansson

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Intellecta

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Texter Mia Fernlund, Elisabet

Hesseborn, Niklas Lindstedt,

Claes Olsson, Thorsten

Sandberg, Anna Strömberg,

Maria Ugglå, Johan

Wickström

Foto Nina Broberg, Erik

Cronberg, Melker Dahlstrand,

Ricard Estay, Mia Fernlund,

Elisabet Hesseborn, Janne Höglund, Kungliga biblioteket,

Åke E:son Lindman, Claes

Olsson, Strängnäs museum,

Whyland

Illustration Beata Boucht,

Sven Malmberg

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget Strängnäs i slutet

av 1600-talet. Illustration från

Suecia Antiqua et Hodierna.

Kontakta oss

Kundservice <https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice>

eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

FOTO ERIK CRONBERG

6

SIDENVÄ(G)G – NU OCH DÅ
Kopian på plats på Gripsholm

FOTO SVT/MIA FERMLIND

14

RUM FÖR MÄNNISKAN
Så skapar vi levande miljöer

FOTO SVT/ELISABET HESSEBORN

22

ROGGEBOGENS ROLL
Strängnäs i centrum den 6 juni

FOTO MELKER DAHLSTRAND

28

GEDIGET HANTVERK
De arbetar med tusenåriga metoder

SKISSEN 12
Svenska ambassaden firar 100 år i Helsingfors

UTEPLATS 20
Nybalkong på slottet efter Tessins ritningar

ANEKDOTEN 26
Gustav Vasas gömställe hos bonden Sven i Isala

TROTJÄNARE 32
Kontrabasen på Operan har tjänstgjort i 400 år

STENSKRIFT 34
Runstenarna ger en inblick i forna tider

FOTO MELKER DAHLSTAND

FOTO KATRIN FURUSTIG

FOTO ÅKE EISON LINDMÄN

FOTO ÅKE EISON LINDMÄN

FOTO OKTOD AB

Fyra nya statliga byggnadsminnen

REGERINGEN HAR utsett fyra av Statens fastighetsverks fastigheter till nya statliga byggnadsminnen. Det gäller Ryningska palatset och Centralposthuset i Stockholm, Tumba bruk i Botkyrka samt Stumholmen i Karlskrona, där det funnits militära anläggningar sedan 1680-talet.

– Det är glädjande. Vi har många fastigheter och miljöer med synnerligen höga kulturhistoriska värden och vi är glada att ännu flera av dessa får en allt tydligare plats i berättelsen om statens historia., säger Ingrid Eiken, generaldirektör för Statens fastighetsverk.

Mer information finns på www.sfv.se.

VIGSEL I FÄSTNINGEN

PÅ PINGSTAFTON kommer fem brudpar att vigas i Godnatts fästningstorn i havet utanför Karlskrona. En iögonfallande plats som tidigare varit såväl arbetsplats som hem för fyrväktarfamiljer. Fästningen är inte öppen för besök men i år ger SFV fem brudpar en väldigt speciell chans att gifta sig här. För att bli ett av de utvalda paren har de fått ansöka med en motivering, och urvalet har skett utifrån denna. Läs mer på www.sfv.se/platsforkarlek.

FOTO ANNA THORSELL

FOTO JOHN WORLEY

FÄRGSTARKT FORUM I KALMAR

DEN 4–5 MAJ är det dags igen för årets Färgforum 2023. Denna gång kommer branschens aktörer samlas för att diskutera och problematisera kring både moderna och traditionella färgtyper.

I år hålls Färgforum i hybridform, digitalt eller på plats, i Kalmar. Arrangörer är Riksantikvarieämbetet tillsammans med Göteborgs universitet, Statens fastighetsverk, Byggnadsvårdsföreningen och Kalmar länsmuseum.

HISTORISKT FYND I GUSTAVIANUM

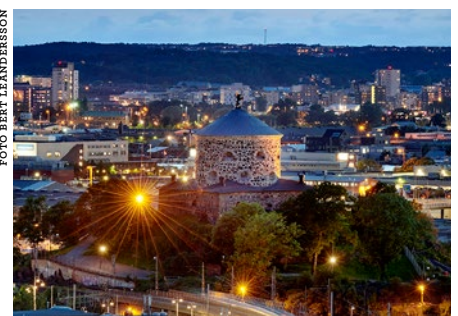
ETT 167 ÅR gammalt handskrivet dokument har hittats under renoveringen av Gustavianum i Uppsala. Dokumentet, från 1856, hittades under golvplankorna på södra vinden och är en lista över ”kasserade naturalier, framför allt svenska fågelarter.

Zoologerna hade några år innan fått nya lokaler i Gustavianum dit samlingarna från Linneanum flyttades. Detta kan vara en förklaring till utsorteringen.

400

ÅR FYLLEDE GÖTEBORG den 4 juni 2021. Staden fick sina stadsprivilegier 1621, men har fått skjuta upp 400-årsfirandet på grund av coronapandemin. I år blir däremot firandet av och inleds med jubileumsfestival i Frihamnen den 2–5 juni. På goteborg2023.com finns mer information.

FOTO BERT LEANDERSSON

Kunglig turné

I ÅR FÅR SVERIGES residensstäder besök av kungen och drottningen som en del av att Carl XVI Gustaf firar 50 år på tronen. Kungaparet inledde sin Eriksgata den 9 februari i Nyköping, Södermanlands län, där landshövding Beatrice Ask stod som värd. Bland besökspunkterna ingick givetvis Nyköpingshus, där det bjöds på lunch i Gästabudssalen.

– Inget kunde vara mer passande än att börja just här, i Nyköping, som har så mycket historia och är en av Sveriges äldsta städer, sa kungen i sitt tal på Stora Torget.

Under våren och sommaren kommer ytterligare 20 residensstäder att få besök av kungen. Den kungliga turnén avslutas i värmäländska Karlstad den 7 september. Mer om länsbesöken och jubileumsfirandet finns att läsa på kungahuset.se.

CLAES OLSSON

Sidenprakt
I KABINETTET

Nu kan besökare på Gripsholms slott beundra kopian av Gustav III:s praktfulla sidentapeter. Statens fastighetsverk har låtit återskapa tapeterna helt efter förlagan från 1773 – ett tioårigt projekt med många utmaningar på vägen.

TEXT Maria Uggla

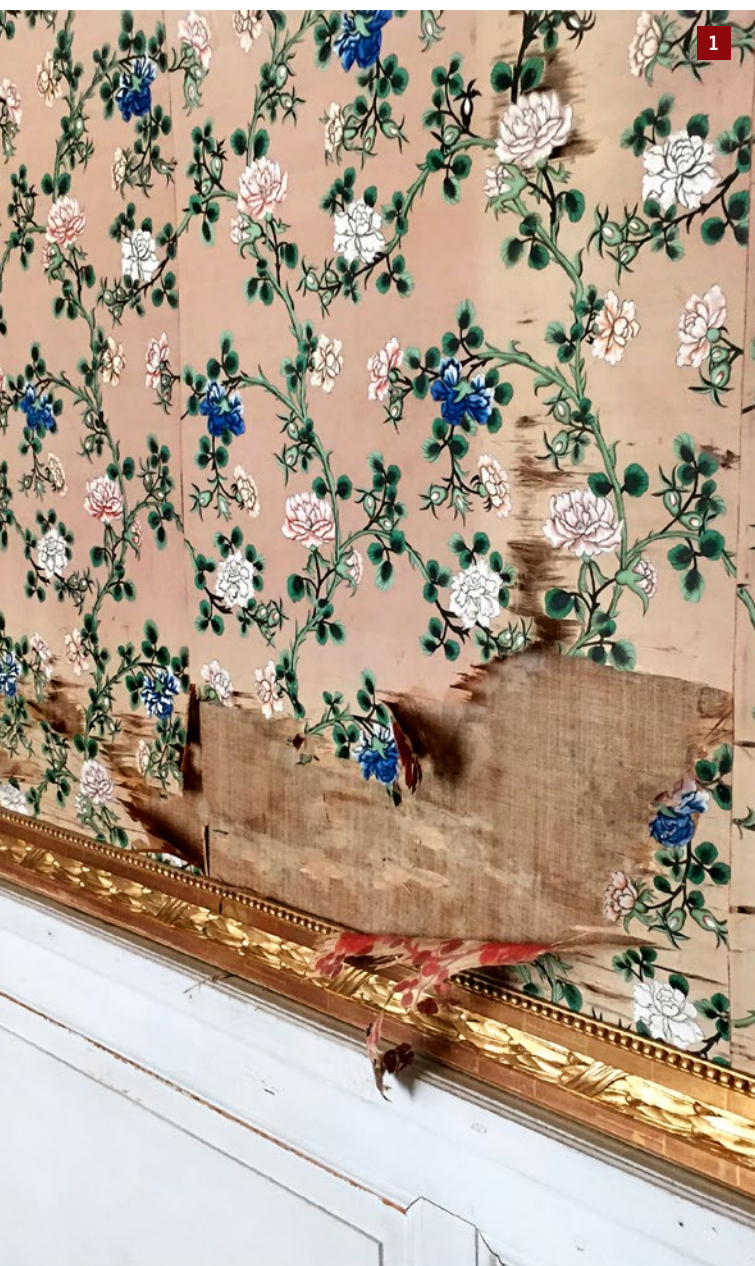

FOTO SEV/JAKOB STRÖMHOLM

FOTO SEV/JAKOB STRÖMHOLM

FOTO

1 Gustav III:s exklusiva klarröda sidentapeter har med tiden bleknat till en beige ton och blivit mycket sköra. På grund av tygets dåliga skick togs beslutet att ta ner hela tapeten för att kunna bevara den och istället låta tillverka en kopia till Drottningens kabinett.

2 Sidenet var fullt av revor och ömtåligt att hålla i när det skulle tas ner. För att inte förstöra det ännu mer lossades tapeten försiktigt, en tygvåd i taget. Varje enskild våd lyftes sen ned med hjälp av flanelklädda pappskivor som försiktigt trädades in bakom tyget, så att sidenet inte skulle glida ner och skadas.

De nytillverkade tapeterna sitter i drottningens lilla kabinett på Gripsholm. Ursprungligen satt väggsidenet uppspänt med baguettelister i kungens arbetsrum, i den så kallade Divanen, "rundeln", ett tornrum i Vasatornets tredje våning. Av dokument framgår att kungen troligen själv köpte in tyget.

– En analys som gjordes av tyska textilkonservatorer visar att de ursprungligen klarröda sidentapeterna som idag är urblekta och beigea troligen är importerade från Kina, vilket de handmålade konturlinjerna i silver vittnar om, säger Jakob Strömholm, Statens fastighetsverks slottsarkitekt på Gripsholms slott.

– Det var vanligt att måla så i Kina på 1700-talet. Vid den här tiden var det mycket kostsamt att beställa siden från Kina. Det siden som användes var ofta tillverkat i Europa.

På 1700-talet fanns ett stort intresse av att producera det viktiga och i högreståndskretsar populära men dyra sidenet i Sverige. Bland annat planterades mullbärsträd på Gripsholm

för att ge silkeslarverna föda och få i gång produktion av siden. Försöket på Gripsholm misslyckades men fanns kvar i liten skala på slottsområdet fram till slutet av 1800-talet. Gustav III:s mor, drottning Lovisa Ulrika, odlade egna silkesmaskar och planterade mullbärsträd på Drottningholm, som i mitten av 1700-talet var centrum för försöken att producera silke i Sverige.

Jakob Strömholm,
slottsarkitekt på
Gripsholms slott.

VÄGGSIDENET SATT KVAR i Gustav III:s arbetsrum på Gripsholm långt efter kungens död. Men i samband med en renovering av tornrummet flyttades tapeten 1862 till Drottningens lilla kabinett. Den tidigare slottsarkitekten Jan Lisinski gjorde en inventering i början på 2000-talet och konstaterade redan då att väggsidenet var i mycket dålig kondition.

Textilkonservator Eva Vahlne, då vid Kungliga Husgeräds-kammaren, analyserade tyget och kunde konstatera att det

3

FOTO SFV/JAKOB STRÖMHOLM

3 När baguettelisterna som inramade siden-tapeterna togs bort kom den ursprungliga klarröda färgen fram. Ovanför det klarröda fältet syns också att tapeten var blekt och hade antagit en blekrosa nyans redan då den flyttades till Drottningens lilla kabinett 1862.

4

FOTO RIKSANTIKVARIERÄMBETET

5

FOTO SFV/JAKOB STRÖMHOLM

4 En analys gjord av tyska textilkonservatorer visar att tapeten troligen är importerad från Kina. Originaltyget är färgat i så kallat safflor och handmålat i en mager tempera. Safflor är en tistelväxt som finns runt Medelhavet och i Kina och som ger en stark röd färg.

5 Experterna tog reda på så mycket som möjligt om hur tyget var tillverkat. De tittade också på tapeter på andra ställen både på Stockholms slott och Drottningholm och även utomlands. Tekniken för handmåleriet studerades noga, troligen användes små blåsrör för att fördela färgen på bladen i en mjuk gradient.

»Vi har nu en process som går att använda i liknande fall.«

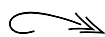
nått gränsen för sin tekniska livsålder och borde magasineras för framtiden.

”Sidentyget är mycket skört. Det finns långsgående revor samt mindre partier med materialbortfall. Flera sömmar mellan tapetväderna har brustit”, skrev hon i sin utvärdering.

Tygets dåliga skick gjorde att SFV, Kungliga Husgeräds-kammaren och Riksantikvarieämbetet 2012 tog beslutet att ta ner hela tapeten och i stället låta tillverka en kopia.

– Beslutet togs efter arkivsökning, materialtester och diskussioner om alternativa konserveringsmetoder. Att få ned hela väggfältet bedömdes som uteslutet på grund av sidenets skörhet, och några vådsömmar behövde sprättas även om vi alltid försöker att bevara så mycket av originalet som möjligt, säger Eva Vahlne.

NÄR TAPETERNA MONTERADES ned kom överraskningen. Baguettelisterna som ramade in tyget togs bort och den ursprungliga klarröda färgen under listerna kom fram. Analyser visade att siden är färgat i så kallat safflor och målat i en mager tempera. Safflor är en tistelväxt

Drottningens kabinett innan renoveringen påbörjades.

som finns runt Medelhavet och i Kina och som ger en stark röd färg.

– Den fantastiska röda färgen kändes självklar och en fin kontrast till det gröna i tapeten, säger Jakob Strömholm och fortsätter:

– Nu stod vi inför den viktiga frågan om hur vi skulle nytillverka sidentapeten med sitt handmålade mönster. Vi gjorde en noggrann analys och tog reda på så mycket som möjligt om hur tyget var tillverkat. Vi sökte också en skicklig dekorationsmålare som kunde handmåla de detaljer i mönstret som inte kunde tryckas.

– Vi tittade på sidentapeter på andra ställen; Drottningholm och Stockholms slott och även utomlands. 2013 hittade vi en dekorationsmålare med många års erfarenhet som kunde måla med den gamla tekniken. Handmålningen är mycket tidsödande och måste ske i ett stabilt klimat. Dessutom var de ursprungliga tapeterna inte helt mönsterpassade, och för att slutresultatet inte skulle bli alltför tillrättalagt har vi värnat det hantverksmässiga och accepterat ojämnheter som bidrar till en levande helhet säger Jakob Strömholm.

– VI VALDE en tjockare kvalitet än den ursprungliga sidentaften i den röda ton som vi ville ha. Hela originaltyget är handmålrat, men vi bestämde oss för att screentrycka merparten av mönstret och sen komplettera med att handmåla färgnyanser och konturlinjerna. De nya tapeterna består av 60 meter sidentaft som tillverkats i Indien och därefter tryckts på Rydboholms textiltryckeri, säger tapetserarmästare Marianne Ruud och fortsätter:

– Väggsidenet på Gripsholm har kommit till genom ett fantastiskt hantverk som behöver bevaras och dokumenteras. Vi har stor respekt för de skickliga hantverkarna i Kina på 1700-talet som inspirerat oss och gjort vårt arbete med de nya tapeterna möjligt, säger hon.

Från och med sommaren 2023 kan man beundra de nyuppsatta tapeterna i drottningens lilla kabinett på Gripsholm. Originaltapeterna ligger tryggt nedpackade i syrafritt silkespapper.

– Det är verkligen roligt att den vackra tapeten kan upplevas igen. På så vis har besökarna chansen att känna atmosfären och stämningen som tapeterna skapade på Gustav III:s tid, säger Jakob Strömholm. *

Gripsholms slott i Mariefred är ett populärt utflyktsmål.

FOTO RIKSANTIKVÄRDEMYNDIGHETEN / BENGT A LUNDBERG CC BY

FOTO SFV / JAKOB STRÖMHOLM

6 Den nya tapeten trycktes på en 60 meter lång tryckbana på Rydboholm textiltryckeri. Tyget är i sidentaft och tillverkat i Indien.

7 Mönstret på det nya tyget är kompletterat med handmålade färgnyanser och konturlinjer i silver. Handmålningen är tidsödande och kräver en skicklig dekorationsmålare. Här arbetar Catrin Skött med att få fram guld i bladen och silver i stjälkarna.

8 Tidigt i processen gjordes ett handtryckt prov av en grundrapport med endast stjälkar och blad. Under arbetets gång balanserades två tekniker mot varandra, hur stor del av mönstret som kunde tryckas och vilka delar som behövde handmålades. Det färdiga tyget trycktes med åtta schabloner som grund och handmålades sedan för att återskapa mönstrets varierade detaljrikedom.

9 Tapetserarmästare Marianne Ruud och hennes kollega Sara Lindqvist klipper bort överflödigt tyg innan de syr ihop tapetvåderna.

FOTO ERIK CRONBERG

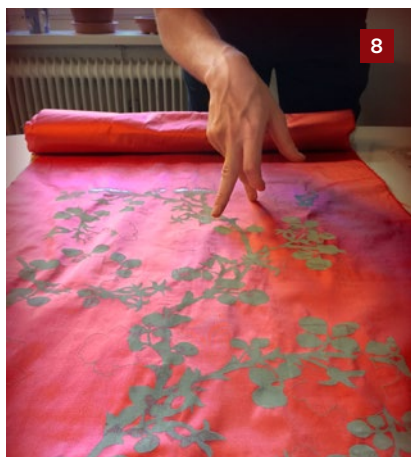

FOTO SVT/JAKOB STRÖMHOLM

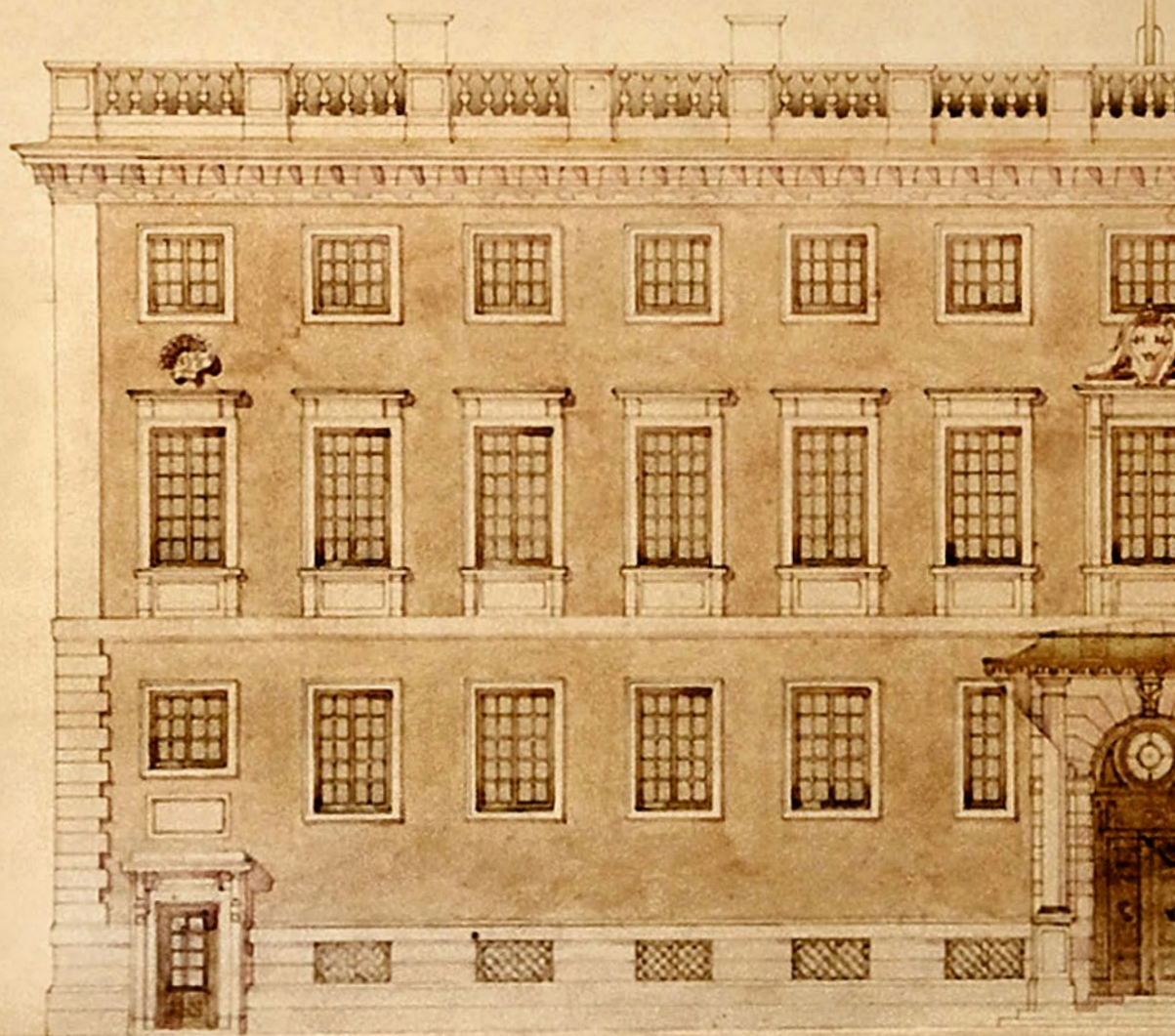
FOTO MELKER DAHLSTRAND

FOTO ERIK CRONBERG

10 Äntligen är tapeten klar att sättas upp i Drottningens lilla kabinett på Gripsholms slott. Marianne Ruud och Sara Lindqvist hjälps åt och gläder sig åt att de nyuppsatta tapeterna kan visas för allmänheten i sommar.

SKISSEN: AMBASSADEN I HELSINGFORS

FAÇADE - NORD - AVBODA - KUNSTENADGÅRDEN

En värdig kopia firar 100 år

I ÅR ÄR DET 100 år sedan Sveriges ambassad i Helsingfors fick sin karaktäristiska fasad, som för tankarna till Stockholms slott. Upphovsman var Torben Grut, en arkitekt som bland annat ritat Stockholms stadion. Grut inspirerades av Tessins palatsarkitektur när han fick uppdraget att rita om fastigheten, så att den skulle passa den nya ambassadens behov. Finland hade nyligen blivit

självständigt och Sverige var en av de första länderna att erkänna den nya republiken.

Svenska staten hade köpt fastigheten 1921 för 400 000 kronor av det ryska kommersrådet Tschernischeff. Byggnadens läge var perfekt vid Salutorget: mellan presidentens slott och stadshuset. Torben Grut ritade även om inredningen, som skulle präglas av "värdiga utrymmen utan all lyx".

Göteborgs Lörd
av Mikael

Fastigheten har inte renoverats på 40 år så därför startar SFV i år en nödvändig upprustning. Arbetet inleds med grundförstärkning med hjälp av 297 borrade stålplålar. I samband med förstärkningen görs även en del interiöra ombyggnader – och även den klassiska fasaden ska putsas upp.

JOHAN WICKSTRÖM

FOTO ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

Landskrona citadell är omtyckt av både Landskronabor och turister. Människor strosar, fikar och kikar in i fästningen för att se både byggnad och utställning. Här huserar konstnärer, kafé och restaurang och även en förskola. I vallgraven paddlas och fiskas det och på fästningsområdet ligger Sveriges äldsta bevarade koloniträdgård.

Levande
LIVSMILJÖER

Arkitektur och design är centrala verktyg för att skapa miljöer där människor trivs. Inom arkitekturpolitiken kallas detta för "gestaltade livsmiljöer", där även kulturarvet spelar en viktig roll. Statens fastighetsverk verkar målmedvetet för att vara en förebild i detta arbete.

TEXT Johan Wickström

– Vår roll blir att göra avvägningar och skapa en helhetslösning med arkitektoniska kvaliteter, säger Karin Svenonius (t v), kulturmiljöspecialist på Statens fastighetsverk. Här tillsammans med kollegerna Malin Lindström, kulturmiljöspecialist, och Anna Enberg, landskapsarkitekt.

På Citadellet i centrala Landskrona står en ny förskolebyggnad, snart redo för inflyttning. Det röda trähuset är noga formgivet för att smälta in i kulturmiljön och har återbrukat tegel på taket. I det lummiga grönområdet, som förvaltas av Statens fastighetsverk, finns allehanda verksamheter i de historiska byggnaderna, som till exempel hantverkare, eventföretag, kafé samt en ny restaurang som bjuder på en bestämd säsongsmeny i en gammal garagelokal.

Citadellet är en av många historiska miljöer som genom sin gestaltning och historia berör och väcker nyfikenhet. Den från början ointagliga fästningen, med anor från 1500-talet, är idag ett mycket populärt utflyktsmål och en inspirerande arbetsmiljö.

– Citadellet är ett bra exempel på en hållbart gestaltad livsmiljö. Med sina många tidslager är det en spännande och fantasieggande miljö att vistas i, säger Karin Svenonius, kulturmiljöspecialist, arkitekt, på SFV.

Gestaltade livsmiljöer är ett nyckelord i den nya arkitekturpolitik som riksdagen antog 2018. Här slår man fast att ”arkitektur, form och design ska bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle” med människan i centrum. Även de estetiska och kulturhistoriska värdena ska utvecklas och tas tillvara. De statliga myndigheterna ska vara förebilder i detta arbete.

För att ett besöksmål ska bli riktigt lyckat behövs både sevärdheter och praktiska verksamheter som kaféer och restauranger. Därför är Smörtaxen vid Citadellet i Landskrona ett välkommet inslag.

FOTO ENIK WIKERSTÅL

På Kalmar slott installerades för några år sedan en hiss, och en del kullersten byttes mot en kalkstensgång. Det var en del av projektet Vändig entré som gjort det lättare att besöka slottet för dem som har svårt att gå.

På Djurgården i Stockholm ligger minnesvården efter flodvågskatastrofen 2004, omgärdad av spiralformade jordvallar. Det är en plats för både sorg, tröst och glädje, där anhöriga ska kunna finna en egen plats eller vara tillsammans med andra i en gemenskap.

FOTO RICARD ESTRY

– När de nya riktlinjerna kom kände vi igen oss i de flesta punkter. Vi jobbar hela tiden med att restaurera och utveckla våra fastigheter och kulturmiljöer på ett hållbart, långsiktigt sätt. Det är det som som SFV är organiserat för, säger Karin Svenonius.

Några exempel från senare år: renoveringen av Nationalmuseum, fasadrenoveringen av Stockholms slott och påbyggnaden av Skissernas museum i Lund. Men en stor del av arbetet sker mer på mikronivå, fast med samma noggrannhet – till exempel en tillgänglighetsanpassad entré, en upprustad vandringsled eller ett nytt trapppräck. Små detaljer som kan skapa värde i en större helhet.

SÅ VAD INNEBÄR då begreppet gestaltad livsmiljö? I en krönika i Kulturvärden (2/2020) beskriver riksarkitekten Helena Bjarnegård det på följande sätt: ”Att forma miljöer med eftertanke, klokhet och trygg hand är viktigt och genom omsorgsfull gestaltning kan vi skapa stora värden. Det gäller både när vi utvecklar och tar hand om befintliga miljöer och när vi skapar nya.”

Malin Lindström, kulturmiljöspecialist, arkitekt på SFV, håller med om den beskrivningen men vill också lyfta fram den enskilda människans roll i samspelet med livsmiljön:

»I grunden handlar det om trivsel och att människor ska må bra i de miljöer de vistas i.«

– I grunden handlar det om trivsel och att människor ska må bra i de miljöer de vistas i, säger Malin Lindström.

Hon beskriver linjen från modernismen där den enskilda människan i vissa fall kunde bli blott ett medel i de ofta storslagna arkitektoniska planerna som skulle omforma samhället. Men arkitekter som till exempel

finländaren Alvar Aalto och dansken Jan Gehl styrde bort från det ensidiga ekonomiska perspektivet och fokuserade i stället på människors behov – ”den lilla människans väl”, för att citera Aalto. Och det är i den andan Statens fastighetsverk vill jobba.

– Jag tror att våra kulturarvsmiljöer kan väcka nyfikenhet och ge en känsla av sammanhang. Och det kan också skapa stolthet i vardagen. En god livsmiljö bidrar till ökad livskvalitet, säger Malin Lindström och betonar att dessa miljöer kan få extra stor betydelse under svåra eller oroliga tider.

GESTALTNINGEN HANDLAR inte bara om byggnaderna utan även om landskapet runt omkring. Anna Enberg, landskapsarkitekt på SFV, lyfter ett aktuellt exempel:

– Nu när Göta hovrätt i Jönköping ska flytta passar vi på att utveckla den omgivande parken i linje med originalritningarna från 1870-talet. Vi tar bort parkerings-

Konsten ska vara tillgänglig för alla – det var tanken när Gamla biblioteket invigdes i maj 1919 i Nationalmuseum. Inredningen utformades och tillverkades av Nordiska Kompaniet. Vid museets återinvigning 100 år senare togs biblioteket åter i bruk som publik yta och den ursprungliga inredningen kompletterades för nutida ändamål. Emma Olbers formgav de nya tilläggen utifrån målsättningen att skapa ett rum för reflektion med hållbara material av hög kvalitet.

platser och skapar mer grönytor och mötesplatser i stället.

En annan aktuell fråga som kommit upp under senare år är biologisk mångfald, en central del i FN:s hållbarhetsmål.

– Åtgärder som främjar den biologiska mångfalden kan vid första anblick upplevas skräpiga eller ovärdade. Därför behövs information och kunskapsspridning så att nya inslag som fauna-depåer och ängsmarker blir ett tillskott och även upplevs som något vackert, säger Anna Enberg.

ÄVEN OM SFV i många stycken redan jobbar målmedvetet för att utveckla hållbara livsmiljöer finns det möjligheter att utveckla arbetet ytterligare.

– Vi behöver bli ännu bättre på att kommunicera varför detta är viktigt och öka förståelsen för frågan. Att kunna sätta ord på arkitektoniska värden är en förutsättning för att kunna prata om det. Då kan vi också beskriva hur miljöerna påverkar oss – både de mer storslagna miljöerna och de mer lågmälda, rent funktionella, säger Karin Svenonius.

Ytterligare åtgärder i detta arbete handlar om att stärka samarbetet med andra myndigheter och aktörer. Bland annat ska SFV utveckla samverkan med Statens konstråd kring konstnärlig gestaltning.

Sedan finns de sedvanliga målkonflikterna, som ökat under senare år i takt med större klimatutmaningar, nya säkerhetskrav och en allt snabbare teknisk utveckling.

Hur ska man till exempel väga god tillgänglighet mot estetiska värden? Eller vikten av att bevara och vårda kulturarvet mot säkerhetsaspekter?

– Vår roll blir att göra avvägningar och skapa en helhetslösning med arkitektoniska kvaliteter utifrån de krav som vi har på oss. Det ingår i gestaltningsuppdraget, säger Karin Svenonius.

– Gemensamt för alla våra projekt är att de ska hålla över tid. De lösningar som vi lägger till idag blir ju morgondagens kulturarv. *

”BEFOLKA KULTURARVETS YTOR”

Bibbi Leine är en av SFV:s 70 husarkitekter och har lång erfarenhet av gestaltning och form. Hur ser hon på uppdraget att utveckla hållbart gestaltade livsmiljöer?

Sedan 2018 är gestaltad livsmiljö ett ledord för svensk arkitekturpolitik – hur ser du på detta begrepp?

– Det här är principer som vi alltid jobbat efter, men det är bra att de har satts på pränt så att vi kan stödja oss mot dem i vårt dagliga arbete. De statliga kulturmiljöerna har redan många värden som gestaltad livsmiljö, så där handlar vårt arbete om att ta tillvara miljöerna så att fler kan ta del av dem.

Hur skulle du definiera begreppet?

– Det är mycket ord och fina formuleringar. Men hållbarhet handlar om att våra lösningar ska bära sig länge och att

stärka ekologi och klimat. Och i gestaltning tolkar jag in att det estetiska har kommit in som ett tydligare värde.

Och varför är gestaltningen så viktig?

– Som arkitekt har vi alltid det estetiska som metod och ambition. Genom gestaltningen ska vi lösa en massa behov: tillgänglighet, hållbarhet och funktion. Utmaningen är att få ihop allt detta i en vacker form.

Som husarkitekt åt SFV har du bland annat ansvar för Skeppsholmen – är det en väl gestaltad livsmiljö?

– Ja, det är ju en liten oas mitt i staden med skärgårdskänsla och en massa kreativa aktörer. Både mark och byggnader har sparats och omprogrammerats med nytt innehåll, men där den historiska linjen ändå är närvarande. Det är en fin grund att utveckla vidare.

Bibbi Leine, SFV:s husarkitekt för Skeppsholmen.

FOTO CARLOS VALENCIA

Och vilka bitar jobbar du med där nu?

– En viktig del är det sociala perspektivet, att skapa fler mötesplatser för folk och befolka ytorna. En annan aktuell fråga är att öka den biologiska mångfalden genom att anlägga fler ängar.

Vilken är den största utmaningen?

– Det är nog klimatförändringen. Den påverkar på många sätt, till exempel vattennivåerna och trädbeståndet, som drabbats av arts specifika sjukdomar.

Skeppsholmen är en omtyckt oas i Stockholm. Ett stycke skärgård mitt i stan där Djurgårdsfärjan stannar på väg till Djurgården eller Slussen. Här flanerar både

stockholmare och turister och för en del är det en skön promenad på väg till och från jobbet. Här finns museer, kaféer, restauranger och sköna gräsmattor att filosofera på.

Den bortglömda balkongen

I VASAORDENS SAL på det Kungliga slottet i Stockholm finns en pardörr som leder ut till ett tak av koppar. Dörrparet har med all sannolikhet funnits där sedan slottet stod klart 1754, men någon balkong byggdes troligtvis aldrig. Detta trots att Nicodemus Tessin den yngres originalritning så tydligt visar ett räcke.

– Man har inte kunnat hitta några spår efter att ett balkongräcke någonsin suttit där. Men nu har vi i samarbete med Ståthållarämbetet byggt ett räcke utifrån Tessins ritningar, säger Magnus Gustafsson, förvaltare på Statens fastighetsverk.

Nästan 270 år efter slottets uppförande är balkongen snart färdigställd, så som den var tänkt att se ut.

– Det är väldigt sällsynt att man gör några som helst tillägg på fasaderna eller det visuella på slottet, säger Magnus Gustafsson.

Balkongen, som vetter mot den yttre borggården vid slottets västra fasad, ska fylla en viktig funktion. Den befintliga pardörren är för liten för hela kungafamiljen och de har tidigare fått stå kvar inne i slottet vid ceremoniella tillfällen. Nu kommer hela familjen ha möjlighet att kliva ut på

balkongen och hälsa på besökare – utan att behöva stå kvar bakom tröskeln. Att balkongen finns med i originalritningen är en faktor som spelat stor roll för påbyggnaden.

– Det är fantastiska ritningar som visar väldigt mycket av det slott som Tessin ville färdigställa men som dessvärre inte blev helt klart, säger Erik Kampmann, slottsfogde på Stockholms slott.

Det finns inga belegg för att det någonsin funnits ett räcke utanför dörrparet. Men man kan inte heller slå fast att det aldrig funnits där. Den västra fasaden är nämligen sämre dokumenterad än andra delar av slottet.

– Vi har inte hittat några kvitton från den typen av arbeten i Slottsarkivet. Men vem vet – någon gång kanske man hittar bevis för att balkongen faktiskt byggdes, säger Erik Kampmann.

Nu återstår bara slutfinishen av balkongen: lite bättringsmålning, ett golv av trä och ett kronkläde som Kungliga husgerådskammaren syr upp. Den 30 april, när kung Carl xvi Gustaf firar sin 77-årsdag, ska balkongen användas för första gången.

CLAES OLSSON

Strängnäs omnämns som biskops-
säte 1120 och domkapitlet tillkom
vid slutet av 1200-talet. Kring dom-
kyrkan, invigd 1291, uppfördes under
katolsk tid en krans av byggnader
för bostadsändamål och kyrkans
administration. Av dessa finns
Roggeborgen, Paulinska huset och
Konsistoriehuset/Domkapitlets
hus fortfarande kvar.

ELL

STARTEN I STRÄNGNÄS

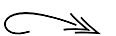

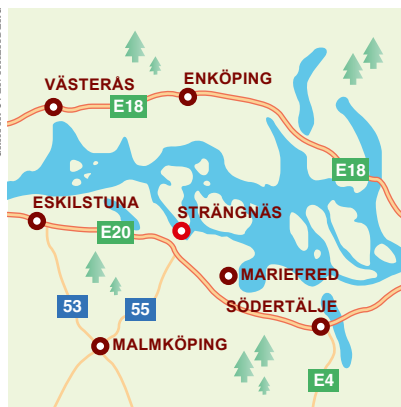
När Gustav Vasa valdes till kung den 6 juni 1523 startade ett nytt kapitel i den svenska historien. Men 500-årsjubileet handlar inte om någon hjältesaga, utan om att belysa resultatet av kungavalet på kyrkbacken i Strängnäs – grunden till det moderna Sverige.

TEXT *Elisabet Hesseborn*

Strängnäs 1523. Klockan är strax före åtta denna morgon, den 6 juni. Den mäktiga domkyrkans torn reser sig högt över den medeltida och ännu brandsargade bebyggelsen runt omkring. Den enda byggnad som mäter sig med kyrkan är biskopens eget tegelpalats, det som idag kallas Roggeborgen. Två herrar går med raska steg över kyrkbacken, de talar på tyska med varandra. De är på väg rakt mot domkyrkan, för det är stora saker i görningen denna dag.

Gustav Vasas tid vid makten har lämnat flera spår efter sig i det fastighetsbestånd som Statens fastighetsverk förvaltar. Sedan 2020 har olika händelser i den maktkamp som utspelade sig 1520–1523 uppmärksammats runt om i Sverige. Exempelvis i Kalmar dit den då relativt okände adelsmannen Gustav Eriksson av ätten Vasa anlände i maj 1520, från dansk fångenskap, för att uppmana till resning mot unionen mellan Danmark, Norge och Sverige. Vidare till Dalarna dit flykten gick vintern 1520–21 och senare samma år i Vadstena där Gustav valdes till svensk riksföreståndare vid ett herremöte (riksdag).

I nära anslutning till domkyrkan byggdes under 1400-talet ett palats åt den mäktiga Strängnäsbiskopen, Kort Rogge. Byggnaderna har en gång varit förbundna med en gångbro på pelare från biskopens våning rätt in till kyrkans sakristia. Kort Rogge förde ätten Kyles vapen (bilden överst), vars korslagda dryckeshorn troligen prytt en tidigare portal. Sedan 1860-talets ombyggnad pryder vapnet östra och västra gaveln på biskopsborgen.

Maktkampen mellan de som fortfarande stöttade den danska unionskungen och de som hellre ville se ett självständigt Sverige pågick för fullt. 1523 är läget gott för unionsmotståndarna – med den mäktiga Hansastaden Lübeck i ryggen vädras seger. Men Lübeck vill ha garantier av upprorsmakarna för att skulderna ska betalas. Sådana som bara en kung kan ge.

SOM RIKSFÖRESTÅNDARE HAR Gustav Eriksson sammankallat en herredag. Till Strängnäs anländer förutom riksråden bland annat två rådsherrar från Lübeck. Det är tack vare deras bevarade rapport som vi kan ana vad som sedan följde. Kl 8 på morgonen den 6 juni genomförs en mäsä i domkyrkan. När riksrådet senare samlas ute på kyrkogården för valöverläggningar väntar de tyska besökarna i kyrkan på beskedet. Inte heller Gustav, självaste riksföreståndaren, närvarar – han avvaktar i sitt gemak, sannolikt hemma hos biskopen i Roggeborgen. De närvarande i rådet väljer Gustav till kung och för att göra en lång historia kort: upprorsledaren Gustav Eriksson blir Gustav I av Sverige och redan dagen efter undertecknar han sitt första kungliga brev med "Göstaff af Gudz naad".

Men detta var en orolig tid och med största sannolikhet var det ingen av de närvarande som anade hur länge denna möjligen något improviserade lösning skulle hålla i sig. Den 24 juni samma

är rider han som Gustav I in genom stadsporten till Stockholm och därmed är unionskriget i stort sett över. Den nya kungen visade sig vara hårdför och satt kvar vid makten ända till sin död 1560.

Genom att bryta kyrkans makt vid reformationen och lägga beslag på dess egendomar, reformera språket, effektivisera skattesystemet, vidareutveckla näringar som bergsbruk och jordbruk, bygga arméer och borgar skapade han med tiden ett fast sammanhållet rike med ett effektivt styre: grunden till nationalstaten Sverige.

Att det just var i Strängnäs som det viktiga herremötet hölls var ingen slump. Staden som växt fram där land och vattenvägar korsas var mycket tidigt en viktig marknads- och tingsplats. Sedan 1100-talet hade Strängnäs varit biskopsäte och spelade under medeltiden en viktig roll som kyrklig förvaltningsstad.

Många av dess biskopar hade en viktig politisk roll, inte minst under unionstiden, då Strängnäs-biskopen såsom rikskansler förvarade det svenska riksrådets sigill och arkiv. För den mäktiga biskopen i Strängnäs byggdes i slutet av 1400-talet ett palats. Det färdigställdes av biskop Kort Rogge (död 1501) och sedan 1930-talet kallas den just Roggeborgen.

Vid tiden för händelserna 1523 beboddes palatset av biskop Magnus Sommar. Sannolikt var Gustav Vasa, i samband med kungavalet, gäst hos biskop Magnus. Efter reformationen lade Gustav Vasa själv beslag på biskopspalatset. 1626 upplät Gustav II Adolf Roggeborgen till Sveriges andra gymnasium, senare högre läroverk fram till 1935. Den har genomgått flera ombyggnader och i slutet av 1960-talet flyttade Strängnäs stifts och läroverksbibliotek in, det så kallade Roggebiblioteket. Än idag vittnar äldre igensatta muröppningar om byggnadens skiftande historia.

DET VIKTIGA kungavalet 1523 skedde ute på kyrkbacken för att sedan bekräftas vid S:t Eskils gillesgård. Men länge uppfattade man den så kallade Rikssalen inne i Roggeborgen som själva valplatsen. Långt in på 1900-talet har berättelser om Gustav Vasa fått ett mytiskt och nationalistiskt färgat innehåll och säkert är det många läroverks-elever som suttit i Rikssalen och i fostrande syfte fått historier om ”landsfadern” berättat för sig.

Firandet kring 500-årsjubileet 2023 handlar inte om hjälteberättelser utan om att uppmärksamma det som blev resultatet av händelserna 1523 – grunden till det moderna Sverige. Det är också det som Strängnäs kommun tagit fasta på i sitt firande som pågår under hela året: ”500-årsresan, genom dåtid, nutid och framtid”. *

Fram till 1800-talets början stod den så kallade Rikssalen oinredd. Successivt togs allt större delar av byggnaden i bruk för gymnasiet. På bilden från 1935 fungerar salen som aula för läroverket. Under skrivningen kunde eleverna titta upp mot de uppbyggliga deviser som sedan 1860-talet pryder mittskeppet.

”HÄR FINNS BÖCKER SOM INTE FINNS NÅGON ANNANSTANS”

I Roggebiblioteket finns 70 000 volymer. Många av dem är helt unika skrifter, enligt bibliotekarien Elin Andersson som ansvarar för samlingarna.

Roggebiblioteket är en filial till Kungliga biblioteket (KB) och innehåller allt från medeltida handskrifter till teologi och musik.

– I grund och botten kommer samlingen från Strängnäs gymnasium. Vi har 70 000 böcker med sådana ämnen som var viktiga för skolverksamheten i gymnasiet och senare i läroverket, säger Elin Andersson som är ansvarig bibliotekarie för samlingarna i Roggeborgen.

Hon ordnar och katalogiserar samlingarna, som lockar många forskare.

– Här finns böcker som inte finns någon annanstans. Därför är den intressant för till exempel historiker och teologer.

Det blir också en hel del utåtriktad verksamhet:

– Jag håller visningar, tar emot studiebesök och samarbetar med gymnasieskolor i Strängnäs. Och så skriver jag en del om samlingarna också, säger Elin Andersson.

Och även i Roggeborgen planeras inför 500-årsjubileet. Både boksläpp, föredrag om 1500-talets musik och mat står på KB:s program under året.

– På nationaldagen den 6 juni får vi dessutom kungligt besök och under eftermiddagen kommer vi att hålla öppet hus i Rikssalen med prov från samlingarna.

Elin Andersson, fil.dr i latin och bibliotekarie vid Roggebiblioteket.

FOTO EMIL STENBACK

FOTO SEV/ELISABET HESSEBOIN

”Kreutterbuch” – en örtabok av Pietro Andrea Mattioli med handkolorerade illustrationer tryckt år 1600, är en av de 70 000 böcker som finns i Roggebiblioteket.

Vintern 1520 var Gustav Vasa på flykt undan unionstrogna knektar. Räddningen fanns i en lada i Isala i östra Dalarna, där den blivande kungen kunde gömma sig bland drängarna innan den fortsatta, farofyllda färden. Idag är Isala kungslada statligt byggnadsminne.

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Beata Boucht*

Anekdoten: Gustavs flykt från knektarna

”VAD STÅR DU och gapar efter på främmande, liksom du aldrig sett folk förr. Packa dig ut i logen och tröska!”

Denna barska uppmaning från hustrun till bonden Sven Elfsson i Isala by i Svärdsjö räddade sannolikt Gustav Vasas liv. Allt enligt legenden. Bondmorans order accentuerades av ett kraftigt slag med brödspaden över ädlingens rygg.

Tiden var vintern 1520–1521. Den blivande monarken var i Dalarna för att värva anhängare till upproret mot unionskungen Kristian II. Dennes knektar var honom hack i häl, och Gustav tvingades brådstörtat fly från plats till plats. Den

farlige upprorsmannen skulle tas till fånga och oskadliggöras. Stockholms blodbad fanns i färskt minne. Här hade Gustavs far riksrådet Erik Johansson Vasa och närmare 80 andra betydande män halshuggits på order av Kristian.

TILL SVÄRDSJÖ hade Gustav kommit från Ornässtugan utanför Falun. Där ansågs han inte vara säker och fick rådet att ta sig norrut för att söka skydd hos prästen i Svärdsjö, herr Jon. Prästen såg till att i hemlighet forsla Gustav till Isala där han kände Sven Elfsson, en pålitlig karl. Här kunde Gustav gömma sig.

Kung Kristians hejdukar var dock hack i häl på honom. Plötsligt slets dörren upp till Svens Elfssons stuga och en grupp knektar trängde sig in. Gustav räddades som sagt av bondhustruns rådiga ingripande innan några frågor hann ställas om huruvida en misstänkt man syntts till.

Gustav styrde stegen till tröskladan och anslöt till gårdens ordinarie drängar. Den högättade unge mannen tvekade uppenbarligen inte att hugga i. Men kanske var det mest av strategiska skäl. Drängsysslorna var en investering i samarbete med dalfolket.

Ingenstans kunde Gustav känna sig trygg, inte ens hos det rådiga bondeparet i Isala. Sven Elfsson bestämde att Gustav gömd i ett hölass skulle föras längre norrut i landskapet.

FÄRDEN BLEV DRAMATISK. På vägen mötte ekipaget en grupp unionstroga dalkarlar. Är det något lurtt med hölasset? För säkerhets skull stack knektarna sina lansar i höet tills de insåg att ingen gömde sig där inne.

Men Gustav hade fått en rispa och blod syntes i snön. Innan nästa grupp jagande knektar dök upp skar Sven Elfsson hästen i foten så att blodet rann. Blodet kommer från hästen som ni kan se av skadan, var beskedet. Knektarna lät sig luras och snart var den värdefulle passageraren lyckligen avlämnad i nästa by.

Tröskladan i Isala där Gustav Vasa gjorde drängtjänst finns

fortfarande kvar. Sedan länge kallas den Isala kungslada. När den blivande kungen vistades på platsen var ladan några decennier gammal. Det visar dels dateringen med hjälp av träets årsringar, dels byggnadstekniken som är senmedeltida.

»Gustav styrde stegen till tröskladan och anslöt till gårdens ordinarie drängar. Den högättade unge mannen tvekade inte att hugga i.«

UNDER TIDERNAS lopp har ladan vårdats. Gustav Vasas ättling och sentide efterträdare på tronen Gustaf III anslög 1787 medel för att rusta upp byggnaden. Samtidigt lät han resa en minnessten på platsen. Inskriptionen berättar bland annat att här tröskade Gustaf Eriksson som av försynen utsetts till fäderneslandets räddare.

Fäderneslandets räddare, ja. Till denna skara måste man väl också indirekt räkna Sven Elfsson i Isala och hans hustru som så listigt bistod Gustav Vasa. Händelserna finns inte med i Peder Svarts krönika, propagandaskriften om Gustav Vasas liv och en viktig källa till dennes äventyr i Dalarna. Legenderna om Isala lär nämligen ha tecknats ned först i slutet av 1600-talet.

Isala kungslada förklarades 1935 som statligt byggnadsminne och förvaltas idag av Statens fastighetsverk. *

KÄLLOR: Carl Georg Starbäck och Per Olof Bäckström, *Berättelser ur svenska historien. Tredje bandet. Gustaf Vasa och hans söner (1885–1886)*; Isala kungslada, Svärdsjö (Statens fastighetsverk, www.sfv.se).

HANDENS VERK

Charlotte Nilsson och Christer Björkman i sin ateljé. Tillsammans reparerar och restaurerar de antika och moderna föremål, och designar nya.

I en ateljé i Stockholm återställs äldre föremål till sitt ursprungsskick. För bildhuggaren Christer Björkman och förgyllaren Charlotte Nilsson finns inga genvägar. Metoderna är traditionella, med tusenåriga anor.

TEXT Anna Strömberg FOTO Melker Dahlstrand

»Mina mejslar är i modernt stål, men annars använder jag samma arbetsverktyg som man gjorde under gotiken.«

Trä är förgängligt. För att kunna bevara gamla kulturföremål – till exempel träskulpturerna i våra kyrkor, barocktavlornas ramar och gustavianska möbler – behöver vi både förstå hur de en gång tillverkades och kunna utföra reparationer som går hand i hand med de äldre materialen och hantverkaren som en gång arbetade med dem. Annars går originalen oåterkalleligen förlorade med tidens gång.

För de flesta yrkesgrupper sker det en ständig produktutveckling och digitalisering. Människan går från att vara den som själv utför till att bli den som hantvargar maskinen som gör jobbet. Så ser det inte ut när yrket ifråga är ett hantverk med en mer än tusenårig tradition.

För en bildhuggare, som skulpterar och snidar i trä, är verktygen desamma idag som för tusen år sedan och så länge människan har haft skärverktyg har behovet av att skapa och uttrycka sig kunnat få utlopp. För en förgyllare är yrket nästan lika gammalt – de verk samma räknar sina rötter tillbaka till forntidens Egypten.

– Enda skillnaden är att mina mejslar är i modernt stål, men annars använder jag samma arbetsverktyg som man gjorde under gotiken, berättar Christer Björkman, bildhuggare.

VI ÄR PÅ besök hos Stockholms Förgyllning & Bildhuggeri. Ateljén, i centrala Stockholm, är arbetsplats för Christer Björkman och hans kollega Charlotte Nilsson, förgyllare. Tillsammans driver de den kombinerade verkstaden och butiken och arbetar både med

att restaurera äldre föremål och med ny, egen design. Ofta arbetar de tillsammans.

– Vi återställer äldre och antika föremål till sitt vackra och ursprungliga skick. Vi förstår hur det en gång har sett ut och vad som krävts för att skapa dem, berättar Charlotte Nilsson.

När man restaurerar ett föremål som gått sönder eller brutits ner av ålder är valet av redskap och material kritiskt. Man kan inte ta några genvägar. Arbetet måste utföras på samma sätt och med samma material, handlag och skicklighet som en gång användes för att framställa originalet, annars förlorar det sin särart och sitt kulturhistoriska värde.

I den djupa ateljén är det träföremål i olika stadier av färdigställande på varje ledig yta. Här hänger förgyllda ramar på väggarna – antika möbler och arbetsmaterial av olika träslag samsas med modern hantverkskonst. Två

Christer Björkman skär ut en vågig mascarone, ett skulpterat ansikte, i trästycket som ska bli en pampig ram. Havstemat är genomgående, ramens övriga dekorationer är i form av voluter, snäckformade spiraler

Varsamt, med hjälp av en borste med ekorrhår, lyfter Charlotte Nilsson bladguldet till ramen som ska förgyllas.

snickarbänkar och ett arbetsbord för förgyllning dominerar golvet.

Charlotte Nilsson utbildade sig till förgyllare i Italien. Först tre år som student och sedan vidare som lärling i Florens. Hon visar sina arbetsverktyg: tunna men breda borstar i ekorrhår, samma som hon använt i över 20 års tid. Glasburkar med animaliskt lim, vit krita och poliment – pigmentleror i nyanser av guld och rött till grundarbete. Bladguldet är oerhört tunt och går sönder vid beröring.

CHARLOTTE NILSSON använder en borste för att lyfta guldet till den yta som ska förgyllas och smeker ut bladguldet över det snidade och preparerade underlaget. För att polera upp de delar som ska skina använder hon en agatsten och gnider försiktigt över bladguldet. Egentligen är det underlaget som poleras, men resultatet blir att guldet som berörts av agaten blänker.

– Om man gör förgyllningen och arbetet innan korrekt, och föremålet som förgylls får vara i en bra miljö utan fukt, så håller förgyllningen för evigt. Guld bryts inte ner, men underlaget kan ändra karaktär. Trä åldras, säger Charlotte Nilsson.

För Christer Björkman är arbetet som bildhuggare varierande. Vid ett tillfälle fick han i uppdrag att skapa inrednings-

detaljer till en sneakersbutik i Tokyo, med trä möbler skulpterade i klassisk japansk stil och detaljer i form av sneakers snidade i trä. En annan gång har ett svensktillverkat barockbord från 1600-talet behov av att få sitt ben, i form av en lejonfot, utbytt. Originalen är hugget av Burchard Precht, hovbildhuggare på 1600- och 1700-talet, och det krävs fingertoppskänsla för att återskapa mästarens verk.

JUST IDAG ARBETAR Christer med att skulptera en ram av Sansovinotyp, efter design från andra hälften av 1500-talets Venedig. Ramen ska sen innehålla en kopia av Carta Marina, Olaus Magnus karta över Skandinavien. Olaus Magnus färdigställde sin karta i Venedig och Christer tycker det är passande att kartan nu får en klassiskt venetiansk ram från samma epok. Arbetet kommer ta ungefär tre månader.

Det går en rät linje från Christer Björkman och Charlotte Nilsson tillbaka till de hantverkare som en gång skapade föremålen de arbetar med idag. Båda två säger att det krävs en känsla för djup och proportioner, för det skulpturala och för detaljer, för att bli duktig inom deras respektive yrken. Teknikerna kan vem helst lära sig, men hantverksskickligheten sitter i händerna. *

FÖRGYLLARE

- En förgyllare arbetar med blad- och slagmetall och utför förgyllningar, restaureringar och ny design.
- I Sverige finns en yrkesutbildning på två år, som innefattar en stor del tid som lärling.

BILDHUGGARE

- En bildhuggare skapar konstnärliga detaljer i olika material, till exempel i trä.
- I Sverige finns yrkesutbildningar på två år. Därefter kan man ta gesällbrev och mästarbrev.

UNDER VÅREN kommer du kunna se en serie om [historiska hantverk på sfv.se](https://www.sfv.se). Där medverkar bland andra Charlotte Nilsson och Christer Björkman.

BILDEN: KUNGLIGA OPERAN

425 år i kulturens tjänst

I ÅR FIRAR Kungliga Operan 250 år, men den här kontrabasen är mycket äldre än så. I över 400 år har instrumentet varit i tjänst.

– Basen är med all sannolikhet byggd av Paolo Maggini som var verksam i Brescia i Italien. Han gick i lära där hos Gasparo da Salò. Maggini var bara 17 år när han byggde kontrabasen, säger Michael Karlsson, stämledare i Kungliga Hovkapellet.

Magginibasen ska ha funnits i Stockholm sedan 1600-talet då italienska musiker lämnade den efter sig. Troligtvis har alla svenska regenter sedan Gustav III hört dess mörka, varma ton.

– Vi har en populär sägning här: Den är äldre än Vasaskeppet, men den seglar fortfarande, säger Michael Karlsson.

Basen, som tros vara byggd 1597, används fortfarande av Hovkapellet som i sin tur har anor från 1526. Det gör orkestern till en av världens äldsta som fortfarande existerar.

CLAES OLSSON

Runstenen i Rosersbergs slottspark som Kättil lät resa över sin fader ristades kring år 1000. "En vacker och symmetrisk sten med ett kristet kors och klassisk runslinga", enligt kulturarvsspecialisten Magnus Reuterdaahl.

TALANDE STENAR

Runstenarna är de äldsta bevarade originaldokumenten på svenska och ger en unik möjlighet att titta bakåt i tiden. Statens fastighetsverk ansvarar för ett 60-tal runstenar, varav några av de mest kända.

TEXT Niklas Lindstedt FOTO Erik Cronberg

I Sverige finns ungefär 2 500 runstenar från skånska Brösarp i söder till Frösöstenen utanför Östersund i norr. Äldst anses Kylverstenen på Gotland vara, en runristad gravhäll från 400-talet e.Kr. De flesta stenar restes under vikingatid och tidig kristen tid till minne av en död släkting och dennes bragder.

2015 lämnade Riksantikvarieämbetet över förvaltningen av ett antal kulturfastigheter. Tanken var att samla och renodla rollerna, vilket innebar att Statens fastighetsverk tog över ansvaret för ett 60-tal runstenar runt om i landet.

– Runstenarna är en väg till närkontakt med forntiden. De ger en inblick i vad människor tyckte och tänkte för över tusen år sedan, säger Magnus Reuterdaahl, kulturarvsspecialist på Statens fastighetsverk.

– Som förvaltare har vi koll så att stenarna inte tar skada eller faller omkull. Vid de cirka 50 runstenar som är tillgängliga för allmänheten ser vi till att gräset är klippt, gångstigarna prydliga och skyltningen uppdaterad. Vi meddelar också länsstyrelserna när det börjar bli dags för tvättning, målning eller stenkonservering.

MAGNUS REUTERDAHL HAR en arkeologexamen och har arbetat med grävningar runt om i landet. Nu har han det övergripande ansvaret för de fornlämningar, inklusive runstenar och världsarv, som Statens fastighetsverk förvaltar.

Bland runstenarna finns Sveriges och förmodligen världens mest kända. Nästan fyra meter hög med hela ytan täckt av runor är Rökstenen det ståtligaste minnesmärket som rests efter en död frände.

I Sverige finns över 4 000 runinskrifter från 200-talet e.Kr och framåt. De flesta gjordes förmodligen i trä, vilket gjort att de har förmultnat med tiden. Därför är det främst meddelanden som ristades i sten som finns bevarade. I dag känner vi till ungefär 2 500 runstenar, de flesta restes under vikingatid och tidig kristen tid till minne av en död släkting.

3

TIPS FÖR EN RUNSTENS-SAFARI

Magnus Reuter Dahl, kulturarvsspecialist på Statens fastighetsverk, tipsar om tre personliga runstensfavoriter:

KARLEVISTENEN →

"En av Sveriges märkligaste runstenar som står i Karlevi på Öland och restes efter den danska hövdingen Sibbe den gode. Texten kan kopplas till flera historiska händelser och till vikingatida skaldekonst."

FOTO JOHAN BJURER

FOTO SVT/ELISABET LORENZ WEINER

KUNGENS RUNSTEN ↓

"Står på sin ursprungliga plats vid den forntida hamnviken i världsarvet Hovgården på Adelsö. Detta är den första beskrivningen av den svenska kungamakten."

← GRIPSHOLMSSTENEN

"Anses som den främsta av de så kallade Ingvarsstenarna, rest över Ingvar den vittfarnes bror Harald. Den hittades inmurad i Gripsholms slott på 1800-talet och berättar om vikingarnas resor österut".

FOTO HOLGER BELGAARD/WIKIPEDIA

– Den är spännande, framför allt för sin gåtfulla text som är den längsta runinskriften som finns bevarad. Intressant är också att runristaren vänder sig till flera olika publikationer på en gång. Här finns runor som förmodligen många kunde läsa, men också svårtydda runchiffer på ovansidan som krävde specialistkunskap, berättar Magnus Reuter Dahl.

Texten, som inleds med att stenen restes av Varin för att hedra sin döde son Vämod, har traditionellt ansetts handla om Theoderik den store, som härskade i Italien runt år 500 e. Kr. Men stämmer det verkligen? Under senare år har flera omtolkningar presenterats.

2020 föreslog en forskargrupp att runinskriften syftar på de vulkanutbrott som på 530-talet förmörkade himlen i flera år och ledde till svår kyla, missväxt och hungersnöd. Pekar Rökstenen i själva verket mot en klimatkatastrof som 800-talets människor har burit traderade minnen av?

– Det är absolut ingen orimlig tolkning, men om den stämmer borde vi nog ha hittat liknande budskap på flera ställen, säger Magnus Reuter Dahl.

Karlevistenen är en annan superkändis i Statens fastighetsverks bestånd. Söder om Ölandsbron restes detta minnesmärke efter den danske hövdingen Sibbe. Inskriften består av en kortare del på prosa som presenterar huvudpersonen, därefter följer en skaldestrof till Sibbes ära.

– Här kommer vi nära flera historiska händelser. Sibbe bör ha dött i slutet av 900-talet. En möjlighet är att han förlorade vid slaget vid Fyrisvallarna och dör på Öland på väg hem till Danmark.

Flera av de runstenar som Statens fastighetsverk förvaltar har flyttats från sina ursprungliga platser och placerats med andra stenar i ett slags forntida friluftsmuseum. Det gäller nio runstenar i Universitetsparken i Uppsala och sex i Runstensparken vid Lunds universitet.

– Man samlade ihop lokala runstenar för att visa upp sin historia. Det är samma tanke som när man skapade Skansen för att visa upp det svenska kulturarvet.

De allra flesta runstenar är från vikingatid eller medeltid, men i Rosersbergs slottspark norr om Stockholm står ett intressant undantag. På 1600-talet lät Gabriel Bengtsson Oxenstierna flytta runstenar till parken. En av dem berättar att "Kättil lät resa denna sten efter Gye, sin fader" – ett tema som frimuraren hertig Karl broderade vidare på i början på 1800-talet.

Den blivande Karl XIII anlade helt enkelt egna "fornlämningar" i parken, dels Kettils grotta byggd av trä med väggar av näver, dels lät han rista ett stenblock intill som hyllning till sin hustru. Ett frimurarkors och en sexuddig stjärna omges av en slingrande orm med prydligt huggna runor. Den är ovanligt välgjord för att vara en falsk runsten, konstaterar Magnus Reuter Dahl:

– Språket är modernt även om hertig Karl sätter det i runor. Här berättar han om sin samtid och använder historien för att stärka sin berättelse.

ÄR ALLA RUNSTENAR hittade? Så lyder en vanlig fråga till Magnus Reuter Dahl och svaret är ett obetingat nej. Varje år görs nya fynd, ibland av tidigare helt okända stenar, ibland av sedan länge försvunna minnesmärken som plötsligt dyker upp igen.

Som när arkeologen Torun Zachrisson 2013 tog med sig sina studenter på en exkursion vid järnåldersgravfältet i Bogesund i Vaxholm och berättade om traktens mytomspunna runsten som ingen hade sett till på över 400 år. Då fick hon syn på en ristad sten som stack upp ett par decimeter ur marken. Bogesundsstenen var återfunnen.

– Helt plötsligt faller släpljuset åt rätt håll och det blir uppenbart att det vi trodde var en vanlig sten i själva verket är en runsten. Vi kan utgå från att det finns fler än de cirka 2 500 runstenar vi känner till i dag. Det är förmodligen inga jättemängder, men det hittas ett par nya varje år, säger Magnus Reuter Dahl. *

FOTO GUNILLA BERNSPÅNG

Ny takstjärna på Gamla gymnasiet

DEN TAKSTJÄRNA som försvann i somras på Gamla gymnasiehuset i Karlstad har nu ersatts med en ny tillverkad. Statens fastighetsverk har en pågående fasad- och takrenovering på platsen och har därför byggnadsställningar uppsatta.

– Byggnadsställningen är larmad och när inte ända upp till stjärnan så det är ett mysterium hur stölden har kunnat genomföras utan upptäckt, säger Gunilla Bernspång, teknisk förvaltare på SFV i Karlsborg.

När det gamla gymnasiet byggdes på 1750-talet räknades det som ett av Sveriges mest förnåma, där eleverna utbildades i bland annat astronomi, därav takdekoren.

FOTO ÅSA EHLIS

1500-TALSLYX TILL SJÄTTE JUNI

NÖTTER, citrus och kryddor fanns redan på Gustav Vasas tid. Det har Livia Thors, Ornässtugans konditor, tagit fasta på när hon skapat Ornässtugans Gustav Vasa-bakelse.

Efter artikeln om Ornässtugan i förra numret av Kulturvärden (4/22) är det flera läsare och hyresgäster som hört av sig och frågat efter receptet inför årets 500-årsfirande. Det bjuder Ornässtugan och Livia gärna på. Receptet finns att hämta på www.sfv.se/bakelse.

FOTO THOMAS ANDREASSON/TOMAS WEDDMARK

RENOVERADE DÖRRAR PÅ NIDINGEN

PÅ NIDINGEN, utanför Hallandskusten, ligger en av Sveriges första fyrplatser. Den kom till redan 1624 och är Sveriges enda bevarade med dubbelfyr.

Nu renoverar SFV dubbelfyrarnas karmar och entrédörrar. Dörrbladen ska tas isär för renovering och dörrkarmen, som är gjord i gjutjärn, ska repareras på en smidesverkstad. Förhoppningen är att dörrarna ska kunna återmonteras till våren.

FOTO SFV/ELISABET HESSEBORN

SKICKLIGT HANTVERK I NY FILMSERIE

UNDER VINTERN och våren har Statens fastighetsverk spelat in en serie korta filmer om material och hantverk. Allt från materialens estetik till olika historiska hantverksyrken lyfts fram.

– Vi är beroende av skickliga hantverkare för att bevara kulturvärdena. Därför månar vi också om att locka fler att utbilda sig, säger Elisabet Hesseborn, filmansvarig SFV. Se filmerna på sfv.se.

FOTO SFV/ERIKA BJURLING

UPPSALAS AFRIKAHUS ÄR MILJÖCERTIFIERAT

AFRIKAHUSET i Botaniska trädgården i Uppsala är SFV:s första hus som är certifierat enligt Miljöbyggnad iDrift – ett certifieringssystem utvecklat av Sweden Green Building Council (SBGC).

Målet med certifieringen är att stödja fastighetsägarnas arbete med de svenska miljömålen och FN:s globala mål samt främja miljöförbättringar under förvaltning. Mer information finns på: www.sgbc.se/certifiering.

Ett högtidligt år

Det är en orolig tid i världen. Global pandemi och krig i vårt närområde har skapat osäkerhet på en mängd sätt. Det blir viktigare att lyfta blicken och se saker ur andra perspektiv. Med tankens hjälp förflyttar vi oss i tid och rum för att förstå nutiden bättre. Vi söker gärna svar i vår historia och fäster större vikt vid traditioner och ceremonier. Årets skiftningar, högtider och bemerkelsedagar värdesätts i högre grad. Händelserna i vår omvärld påverkar Sverige och alla oss som bor här, och kanske tänker många som jag att glädje och gemenskap ger hopp och ljus om det känns mörkt.

DET HÄR ÅRET bjuder på stora och svåra utmaningar, men också ovanligt många tillfällen då vi kan minnas, högtidlighålla och fira. Den 6 juni högtidlighålls att det är 500 år sedan Gustav Vasa valdes till kung och landet gick in i en ny epok som formade den moderna nationalstaten Sverige. I september firar H.M. Konungen 50 år som Sveriges statschef. Båda dessa händelser markeras genom det så kallade Jubileumsåret och innebär att aktiviteter genomförs på många håll i landet, bland annat i Strängnäs och Stockholm. Svensk historia kommer även att lyftas fram på andra sätt, till exempel genom SVT:s storsatsning Historien om Sverige och TV4:s serie Tronen. Utöver det fyller Kungliga Operan 250 år och Göteborgs stad ordnar ett försenat 400-årsjubileum. Som en del i inramningen av allt detta finns fastigheter som förvaltas av Statens fastighetsverk (sfv).

I år är även ett jubileumsår för vår myndighet, då sfv fyller 30 år i oktober. Så lång tid har det alltså gått sedan Byggnadsstyrelsen delades upp och vi fick uppdraget att

FOTO IDA BORG

»Jag tror att 2023 blir ett år då vi får gott om tillfällen att berätta historierna om Sverige.«

förvalta fastigheter som staten av kultur- och säkerhetsskäl ska äga ”i evinnerlig tid”. Men vårt arv är mycket äldre och mer intressant än så. Det är en lång, slingrande och fascinerande skildring som spänner över fem århundraden, från det att Axel Oxenstierna grundade den svenska statsförvaltningen, via Nicodemus Tessin d.y. som 1697 utnämndes till överintendent för kronans byggnader med ansvar för återuppbyggnaden av Stockholms slott som brunnit det året. Cirka 300 år senare, efter ett flertal uppdelningar och sammanslagningar av olika myndigheter, hamnade många av landets mest värdefulla och symboliska fastighets-skatter i sfv:s förvaltning. Det är något vi känner glädje och stolthet över, men det är också ett uppdrag som förpliktigar.

JAG TROR ATT 2023 blir ett år då vi får gott om tillfällen att, genom byggnaderna, parkerna och markerna, berätta historierna om Sverige och det som är viktigt för oss alla. Det är en förmån att långsiktigt få förvalta och utveckla dessa känslöbetonade,

viktiga platser som på olika sätt representerar vårt land. Hur vi tar hand om vårt gemensamma natur- och kulturarv idag har dessutom stor betydelse för framtidens historia.

INGRID EIKEN

Generaldirektör, Statens fastighetsverk

PS. I november delar vi också ut Helgopriset, Sveriges största arkitekturpris, för bästa restaurering, komplettering, ombyggnad eller tillbyggnad av ett äldre byggnadsverk. Det ger oss ännu ett tillfälle att fira!

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden c/o Flowy, Box 15010, 167 15 Bromma

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

<https://order.flowy.se/statensfastighetsverk/selfservice> eller ring 08-522 183 52.

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

Helgopriset 2023

I november tillkännages vinnaren av Helgopriset, Statens fastighetsverks arkitekturpris. Priset är instiftat till minne av arkitekten Helgo Zetterwall för bästa restaurering, komplettering, ombyggnad eller tillbyggnad av ett äldre byggnadsverk. Förutom ära och plakett att fästa på byggnaden får vinnaren 150 000 kronor. Varmt välkommen med din ansökan!

Anmäl förslag på www.sfv.se senast den 23 maj 2023.